

Мельник Ю. П.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0002-0392-4941>*

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЛОГІКО-ЮРИДИЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AS A JUSTIFICATION LOGICAL AND LEGAL TOOL FOR THE RESTRICTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS DURING MARTIAL LAW

У статті здійснено комплексне дослідження принципу пропорційності як засобу логіко-юридичного обґрунтування обмеження прав людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, осмислення принципу пропорційності не лише як формальної вимоги впровадження законодавчих обмежень прав людини і громадянина відповідно до норм конституційного чи міжнародного права, але й як концептуальної логічної моделі, що дозволяє забезпечити внутрішню несуперечливість, юридичну легітимність та необхідну межу втручання держави у сферу прав людини.

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами, які постають перед демократичними правовими системами в умовах воєнного стану, коли держава змушена одночасно забезпечувати національну безпеку та виконувати приписи Конституції і вимоги міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Метою проведення дослідження є теоретичне обґрунтування принципу пропорційності як логічної моделі правового мислення, яка уможливорює виявлення співмірності між цілями держави та наслідками для особистих прав і свобод людини та громадянина.

В статті розкрито значення пропорційності у системі принципів верховенства права як гарантії демократичного порядку. Встановлено, що структура принципу пропорційності складається з трьох взаємопов'язаних елементів: наявності легітимної мети, необхідності обмеження та його співмірності щодо досягнення публічно значущого результату. Обґрунтовано, що саме ці компоненти є логіко-юридичними критеріями, які дозволяють уникнути свавільного або надмірного обмеження прав у період збройного конфлікту. Аргументовано, що при введенні обмежень прав людини і громадянина в період воєнного стану застосування принципу пропорційності до зазначених обмежень означає не заперечення самих обмежень, а їх раціоналізацію та легітимацію через алгоритм логічної аргументації: легітимна мета – придатність – необхідність – балансування – правова визначеність – тимчасовість. У цьому контексті принцип пропорційності постає як концептуально необхідний механізм для оцінки легітимності, доцільності та необхідності тимчасових обмежень прав людини та громадянина.

Ключові слова: пропорційність, воєнний стан, обмеження прав, логіко-юридичне обґрунтування, права людини, верховенство права.

The article presents a comprehensive study of the principle of proportionality as a tool of logical and legal justification for the restriction of human and civil rights under the legal regime of martial law. It conceptualizes proportionality not only as a formal requirement for the implementation of legislative restrictions on human and civil rights in accordance with constitutional or international law but also as a logical model that ensures internal coherence, legal legitimacy, and the necessary limits of state interference in the sphere of human rights.

The relevance of the research is determined by the unprecedented challenges faced by democratic legal systems under martial law, when the state must simultaneously guarantee national security and comply with constitutional norms and international human rights standards. The purpose of the study is to provide a theoretical justification of the principle of proportionality as a logical model of legal reasoning that enables the identification of proportionality between state objectives and their consequences for individual rights and freedoms.

The article reveals the significance of proportionality within the system of rule of law principles as a guarantee of democratic order. It is established that the structure of the principle of proportionality consists of three interrelated elements: the presence of a legitimate aim, the necessity of the restriction, and its proportionality in achieving a publicly

significant result. It is substantiated that these components function as logical and legal criteria that prevent arbitrary or excessive restrictions of rights during armed conflict. It is further argued that the application of the principle of proportionality to human rights restrictions during martial law does not negate such restrictions but rather rationalizes and legitimizes them through a structured logical argumentation algorithm: legitimate aim – suitability – necessity – balancing – legal certainty – temporariness.

In this context, the principle of proportionality emerges as a conceptually necessary mechanism for assessing the legitimacy, expediency, and necessity of temporary restrictions on human and civil rights.

Key words: *proportionality, martial law, restriction of rights, logical and legal justification, human rights, rule of law.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії проти України проблема дотримання прав людини в умовах воєнного стану набуває особливої гостроти та потребує постійної уваги з боку держави й суспільства. З однієї сторони, впровадження надзвичайних заходів із метою забезпечення національної безпеки, підтримання обороноздатності та громадського порядку об'єктивно вимагає тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод. З іншої, подібні обмеження не повинні суперечити основоположним принципам верховенства права, серед яких принцип пропорційності є одним із ключових критеріїв легітимності будь-якого державного втручання у сферу прав людини.

Принцип пропорційності в цьому контексті виконує правову й етико-політичну функцію – як запобіжник надмірному або необґрунтованому втручання держави в регулювання основоположних прав й свобод людини та громадянина. Саме через його призму можливо забезпечити юридичну обґрунтованість, необхідність і співмірність обмежень у межах досягнення легітимної мети, не допускаючи порушень демократичних стандартів і міжнародних зобов'язань України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану, а також роль принципу пропорційності в сучасному правозастосуванні є предметом активного наукового обговорення в українській та зарубіжній юридичній доктрині. Окрему увагу сучасні автори приділяють обмеженню прав людини та громадянина під час воєнного стану.

Так, питання обмеження прав людини та громадянина під час воєнного стану в контексті національного законодавства висвітлюються у публікаціях, які розглядають специфіку функціонування правового режиму воєнного

стану в Україні, його конституційні та міжнародно-правові межі [1; 2; 3; 6; 7; 9; 13].

Теоретичні засади принципу пропорційності, його структура, а також місце у системі принципів верховенства права детально досліджуються у працях С. Шевченко, Ю. Євтошук, Б. Тоцький, які наголошують на його значенні як універсального критерію легітимності державного втручання у сферу прав і свобод особи [5; 14; 15].

Метою даної наукової статті є комплексне обґрунтування принципу пропорційності як ключового логіко-юридичного інструменту оцінки допустимості обмеження прав людини та громадянина під час воєнного стану. У межах дослідження ставиться завдання проаналізувати природу принципу пропорційності, його структурні елементи, місце в системі принципів верховенства права, а також практичні механізми його застосування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У період воєнного стану правовий режим функціонування держави зазнає суттєвих трансформацій, що обумовлено потребою оперативного реагування на загрози національній безпеці, забезпечення територіальної цілісності та збереження публічного порядку в умовах збройної агресії. У таких обставинах звичайний баланс між публічною владою та правами людини змінюється на користь посилення владних повноважень, що, однак, не повинно супроводжуватися порушенням основоположних принципів соціальної, правової держави.

Воєнний стан в Україні був введений 24 лютого 2022 р. у відповідь на повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на основі Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [10], який був оперативно підтриманий і затверджений ВРУ вже того ж дня. Указ визначав як юридичне підґрунтя, так і часові та територіальні

параметри дії воєнного стану, зокрема встановлював його застосування на всій території України строком на 30 діб. У подальшому дія воєнного стану неодноразово продовжувалася у зв'язку з тривалістю загрози.

Це рішення ґрунтувалося на положеннях ст. 106 Конституції України, яка надає Президенту право в умовах збройної агресії запроваджувати воєнний стан на всій території держави або в окремих її місцевостях, з подальшим затвердженням відповідного указу ВРУ. Також правовою підставою став Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. [12], який визначає засади, механізми та обмеження, що можуть застосовуватися в межах цього особливого правового режиму.

Сьогодні введення воєнного стану передбачає активізацію механізмів централізованого управління, розширення компетенції органів виконавчої влади, а також можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина, які не є абсолютними. При цьому держава зобов'язана дотримуватися вимог законності, пропорційності та недискримінаційності, гарантуючи, що будь-яке втручання у сферу прав людини є обґрунтованим, тимчасовим і підлягає демократичному контролю.

Водночас, навіть за умов воєнного стану, Україна залишається зобов'язаною дотримуватися як національних, так і міжнародних стандартів, в тому числі у сфері прав людини та громадянина.

Так, відповідно до ст. 64 Конституції України, у період дії воєнного або надзвичайного стану допускається встановлення окремих обмежень конституційних прав і свобод, за умови обов'язкового зазначення строку їх дії. Основний Закон чітко забороняє обмеження ряду невід'ємних прав, зокрема права на життя, заборони катувань, права на повагу до гідності, свободи думки, совісті та релігії.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII деталізує правові підстави, умови, порядок запровадження, реалізації та припинення режиму воєнного стану. У ньому закріплено перелік заходів, які можуть бути тимчасово введені в умовах збройної агресії, зокрема обмеження свободи пересування, заборона мирних зібрань, зміни в трудових відносинах,

встановлення комендантської години, евакуація населення, тимчасове вилучення майна тощо. Застосування таких обмежень можливе виключно на підставі відповідного указу Президента України про введення воєнного стану, затвердженого ВРУ, що забезпечує дотримання принципу законності та запобігає свавільному втручання у сферу прав людини.

У системі міжнародно-правових стандартів, що регламентують можливість обмеження прав і свобод людини в умовах війни або надзвичайного стану, ключове значення мають положення Європейської конвенції з прав людини [4], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [8], а також прецедентна практика Європейського суду з прав людини. Ці документи формують нормативно-ціннісний фундамент, на основі якого держави можуть, за визначених умов, тимчасово відступати від певних міжнародних зобов'язань із дотриманням принципів законності, пропорційності та недискримінаційності.

Відповідно до ст. 15 Європейської конвенції з прав людини, у разі війни або іншого надзвичайного стану, що загрожує життю нації, держава може вживати заходів, що відступають від зобов'язань за Конвенцією, але лише в обсязі, що об'єктивно диктується обставинами, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим міжнародно-правовим зобов'язанням. Зазначена норма встановлює чіткий перелік прав, які не підлягають обмеженню навіть за таких обставин, зокрема: право на життя (крім випадків законної війни), заборона тортур і нелюдського поводження, заборона рабства та покарання без закону.

Аналогічні положення містить ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка передбачає можливість тимчасового відступу від окремих зобов'язань під час надзвичайного стану, що загрожує життю нації, за умови офіційного оголошення про такий стан та негайного інформування відповідних міжнародних органів. Як і Конвенція, Пакт забороняє обмеження так званого «ядра» прав людини, до яких належать: право на життя, свобода від тортур, свобода совісті та релігії, рівність перед законом.

Отже, застосування обмежувальних заходів у воєнний період не повинно набувати характеру свавілля чи зловживання владою. Навіть за

умов війни, держава зобов'язана гарантувати функціонування ефективного механізму юридичного захисту, здійснення парламентського та судового контролю, а також забезпечення публічної підзвітності рішень, що обмежують права людини. Це вимагає постійної оцінки їхньої легітимності, доцільності, необхідності та, як слідство, пропорційності – співмірності втручання держави з легітимною метою.

Історично принцип пропорційності бере свій початок із німецької адміністративної юриспруденції XIX ст., де він вперше був сформульований як інструмент контролю за діями державної адміністрації, які обмежували права особи. Згодом цей принцип став ключовим елементом правових систем континентального типу, особливо в Німеччині, а також був імплементований у судову практику Європейського суду з прав людини, Європейського суду справедливості та конституційних судів багатьох країн.

У межах сучасної правової науки принцип пропорційності дедалі частіше розглядається не лише як нормативний критерій конституційного контролю, а й як логічна модель правового міркування, що забезпечує внутрішню узгодженість правових рішень і зовнішню легітимність втручань у сферу прав людини. Його застосування передбачає обґрунтувану, раціонально послідовну та логічну аргументацію правового втручання, що відповідає вимогам правового порядку та демократичної легітимності.

Пропорційність у логічній структурі юридичного міркування виконує роль координуючого елементу, що зв'язує юридичні норми з фактичними обставинами справи, публічною метою та цінностями, захищеними правом. Вона передбачає побудову правового аргументу за допомогою оцінки причинно-наслідкових зв'язків між обмежувальним заходом і метою, на досягнення якої він спрямований. Така побудова вимагає логічної послідовності у визначенні обґрунтування втручання: від ідентифікації легітимної мети – до вибору адекватного засобу та перевірки, чи не є він надмірно обтяжливим для прав особи.

Дослідження значення принципу пропорційності в системі принципів верховенства права дає змогу побачити його як один із ключових інструментів забезпечення демократичного правопорядку. У межах верховенства

права пропорційність виконує роль логіко-правового критерію, який запобігає свавільному втручанню держави в сферу прав людини та водночас дозволяє реалізовувати публічні інтереси у спосіб, що зберігає баланс між необхідністю і свободою. Пропорційність не лише встановлює межі обмеження прав, а й вимагає, щоб будь-яке втручання було законним, обґрунтованим легітимною метою, необхідним і адекватним поставленій цілі.

У демократичних правових системах цей принцип гарантує, що навіть в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану чи загроз безпеці державні дії не втрачають правової визначеності та не перетворюються на інструмент свавілля. Таким чином, пропорційність виконує не лише юридично-технічну, а й концептуальну функцію – вона забезпечує функціонування механізмів правового захисту, легітимізує втручання держави та зміцнює довіру суспільства до правопорядку. У цьому аспекті принцип пропорційності виступає однією з ключових гарантій демократичності державного управління та верховенства права.

Структура принципу пропорційності складається з трьох взаємопов'язаних елементів, кожен з яких відіграє самостійну роль у процесі оцінювання допустимості втручання держави в реалізацію прав і свобод людини.

Першою складовою є наявність легітимної мети, що означає: будь-яке обмеження повинно бути спрямоване на досягнення мети, яка визнається суспільно значущою в демократичному правопорядку. Такими цілями можуть бути, зокрема, національна безпека, громадський порядок, охорона здоров'я чи моральності населення, захист прав та свобод інших осіб. Легітимність мети є первинним критерієм, без якого подальше правове обґрунтування втручання втрачає сенс.

Другою складовою є необхідність, що передбачає: обране державою обмеження повинно бути не лише спрямованим на легітимну мету, але й бути єдиною можливим або найменш обтяжливим способом її досягнення. У межах цього елементу оцінюється, чи не існує альтернативних, менш інтенсивних засобів втручання, які могли б забезпечити аналогічний результат. Необхідність, у цьому сенсі, виконує функцію фільтра, який не дозволяє

державі застосовувати надмірні або непропорційні за масштабом обмеження, навіть коли сама мета є законною.

Третій елемент – відповідність у вузькому сенсі – полягає в зважуванні шкоди, заподіяної правам особи, та вигоди, яку отримає суспільство від досягнення мети обмеження. Це означає, що навіть за наявності легітимної мети і відсутності менш обтяжливих засобів, втручання може бути визнане непропорційним, якщо шкода правам особи є неприйнятно великою щодо суспільної користі. Цей елемент має найбільш оціночний характер і передбачає балансування конституційних цінностей у конкретному контексті.

Таким чином, трискладова структура принципу пропорційності забезпечує цілісну модель логіко-юридичного аналізу, яка дозволяє виявити, чи є конкретне обмеження прав не лише юридично допустимим, але й обґрунтованим з точки зору демократичної легітимності, розумності та справедливості.

За час воєнного стану в Україні була введена низка обмежень прав і свобод людини та громадянина, що викликало дискусію серед сучасних науковців, політичних діячів, представників ЗМІ та громадськості в контексті «пропорційності» їх застосування – чи обране державою обмеження є необхідним для досягнення легітимної мети, чи не існує менш обтяжливих засобів, і чи не перевищує шкода для особи користь для суспільства.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, правозахисні організації, такі як Центр громадянських свобод, Харківська правозахисна група та УГСПЛ, активно аналізують обмеження, що впроваджуються державою, з точки зору дотримання принципу пропорційності. Серед прикладів – оцінка законодавчих ініціатив щодо мобілізації, обмеження свободи слова та доступу до інформації, впровадження комендантської години, а також обмеження мирних зібрань.

Застосування принципу пропорційності до зазначених обмежень означає не заперечення самих обмежень, а їх раціоналізацію та легітимацію через алгоритм логічної аргументації: легітимна мета – придатність – необхідність – балансування – правова визначеність – тимчасовість.

Так, запровадження комендантської години в Києві, Харкові, Одесі чи Запоріжжі було визнане необхідним з огляду на загрозу диверсій, обстрілів або дестабілізації. Водночас її обмежений часовий характер і попередження населення підтверджують пропорційність заходу.

Обмеження на виїзд чоловіків призовного віку підлягає широким дискусіям, однак держава обґрунтовує його необхідністю забезпечити обороноздатність країни, а судова практика наразі підтримує цю позицію з огляду на масштабну загрозу.

З метою протидії ворожій пропаганді, поширенню фейків та підриву інформаційної безпеки, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення тимчасово припинила мовлення низки телеканалів, зокрема тих, що мали антиукраїнську риторику або фінансування з РФ. Було запроваджено єдиний інформаційний марафон, який координував подачу офіційної інформації у перші місяці повномасштабного вторгнення. Обмеження свободи слова тут аргументовано захистом національної безпеки, однак викликає потребу в постійній перевірці співмірності між свободою медіа та потребами оборони.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації спільно з СБУ регулярно блокує доступ до сайтів, які розповсюджують дезінформацію або координують дії ворога. Це втручання у свободу інформації, однак воно обмежене за часом, адресне та має конкретну мету – недопущення дестабілізації в умовах воєнного конфлікту.

У березні 2022 р. РНБО України ухвалила рішення про призупинення діяльності низки політичних партій (наприклад, «ОПЗЖ», «Партія Шарія», «Держава»), які публічно виправдовували дії агресора. Такі дії були спрямованими на запобігання внутрішній дестабілізації. З позиції принципу пропорційності це приклад втручання у політичні права, яке обґрунтовано крайньою загрозою для державного суверенітету.

Нормативне регулювання тимчасового вилучення майна для потреб оборони в Україні ґрунтується на конституційних гарантіях права власності та спеціальних правових механізмах, що діють у період воєнного стану. Відповідно до статті 41 Конституції України та Закону «Про правовий режим воєнного стану», вилучення

можливе лише з мотивів суспільної необхідності, за умови належного правового оформлення та обов'язкового відшкодування вартості майна. Процедура передбачає прийняття уповноваженим органом відповідного рішення, складання акту встановленої форми та видачу документа, що гарантує право на компенсацію.

Компенсація регулюється постановою Кабінету Міністрів України № 998 від 31 жовтня 2012 р. «Про затвердження Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [11], яка визначає порядок оцінки майна та механізми відшкодування за рахунок державного бюджету. У цьому контексті принцип пропорційності виконує функцію логіко-правового критерію, що забезпечує баланс між інтересами оборони та правом власності, унеможливаючи свавільне втручання держави.

У період воєнного стану також були введені обмеження щодо діяльності релігійних організацій, які мають зв'язки з державою-агресором. Зокрема, йдеться про ініціативи щодо заборони діяльності Української православної церкви (московського патріархату) у деяких громадах. Це обмеження базується на міркуваннях нацбезпеки, але постійно перебуває під пильним аналізом з точки зору пропорційності та права на свободу совісті.

Разом з тим, у практичному вимірі дотримання принципу пропорційності викликає низку викликів. Зокрема, проблемним є питання достатності судового та парламентського

контролю за впровадженими обмеженнями, а також забезпечення ефективних механізмів юридичного захисту для осіб, чії права зазнали втручання. Крім того, окремі рішення органів виконавчої влади або військових адміністрацій іноді супроводжуються обмеженням обґрунтуванням або недостатньою відкритістю, що створює ризики для правової визначеності та юридичної легітимності застосовуваних заходів. В окремих випадках обмеження свободи пересування, мирних зібрань, свободи вираження поглядів або доступу до інформації потребують додаткового аналізу з точки зору співмірності між суспільною метою і тягарем, який покладається на особу.

Висновки. Принцип пропорційності як засіб логіко-юридичного обґрунтування обмеження прав людини та громадянина під час воєнного стану відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між необхідністю реагування держави на загрозу національній безпеці та збереженням основоположних прав і свобод особи. У цьому контексті застосування принципу пропорційності є не лише формальним юридичним критерієм, а й концептуальною логічною моделлю, яка дозволяє оцінювати доцільність, необхідність і співмірність кожного конкретного обмеження. Її застосування забезпечує правову легітимність обмежень прав людини та громадянина, запроваджених у період воєнного стану, та запобігає їх перетворенню на інструмент свавілля або зловживання владою, що, своєю чергою, сприяє утвердженню принципу верховенства права навіть в умовах збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безкровний Ю. А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2. Вип. 83. С. 139–142.
2. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18.
3. Васильєв С., Маляр С. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 3. С. 22–30.
4. Європейська конвенція з прав людини від 04 листопада 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 18.10.2025).
5. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : автореф дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 18 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/149246080> (дата звернення 18.10.2025).
6. Комзюк А. Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану, введенного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3. 2022. С. 100–106.
7. Махмурова-Дишлюк О. П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як комплексний інструмент публічного адміністрування забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів фізичних осіб в умовах російсько-української війни. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 185–190.

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 18.10.2025).
9. Павлов І. Р., Колесніков С. Д. Права людини в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Вінниця, 16 трав. 2025 р. Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 139–141.
10. Про введення воєнного стану в Україні. Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 18.10.2025).
11. Про затвердження Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 998 від 31 жовтня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.10.2025).
12. Про правовий режим воєнного стану. Закон України 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. ст.250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 18.10.2025).
13. Синявська О. Ю., Повалена М. В., Носевич Н. Р. Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/237>
14. Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70–74.
15. Шевченко С. В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. № 1. С. 103–110.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025